

DAGMAR HEJDOVÁ

Donedávna bylo o středověké fázi rozvoje sklářské výroby v Čechách známo jen nemnoho, v podstatě pouze to, co pojilo sklářství s oblastí umění monumentálního: v odborné literatuře byla věnována pozornost problematice skleněné mozaiky z let 1370–1372, umístěné nad jižním portálem chrámu sv. Víta v Praze, a onomu mizivému procentu vitrailů, které z někdejšího velikého počtu zůstaly zachovány. Avšak odvětví středověkého dutého skla zůstávalo stranou, ne snad z nezájmu, ale proto, že nebyl dostatek zachovaných památek, které by poskytovaly možnost vykreslit jasnější obrysy jeho podoby a činit určité závěry. Z hmotných památek byly známy toliko dvě vysoké píšťalové číše zdobené drobnými natavovanými nálepy (Muzeum hlavního města Prahy), nalezené náhodou v roce 1893 při asanaci Starého Města pražského ve výklenku domu čp. 692/I U kamenné panny na rohu Benediktské a Rybné ulice. Jen ty byly známy, když F. X. Jiřík vydal v letech 1932 a 1934 své publikace „České sklo“ a „Kniha o skle“ a když mezitím vyšla v roce 1933 v Německu Rademacherova základní práce o středověkém skle.¹ Třetím známým exemplářem byla o něco nižší číše, pod okrajem mírně vyklenutá, zdobená rovněž drobnými nálepy, nalezená na staveništi v Sezimově Ústí v roce 1937 (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze). Z téže lokality pochází i několik střepů a spodní část kónické číše s drobnými nálepy v Národním muzeu v Praze a v tábořském muzeu. Střepy píšťalovitých číší, pro něž razil Karel Hetteš termín „číše českého typu“,² byly také nalezeny – neznámo kdy a kde – v Hradci Králové (Muzeum v Hradci Králové). Díky těmto sporadickým památkám dutého skla se mělo zato, že české středověké duté sklo se v zásadě nelišilo od německého, ovšem s výjimkou těchto „číší českého typu.“

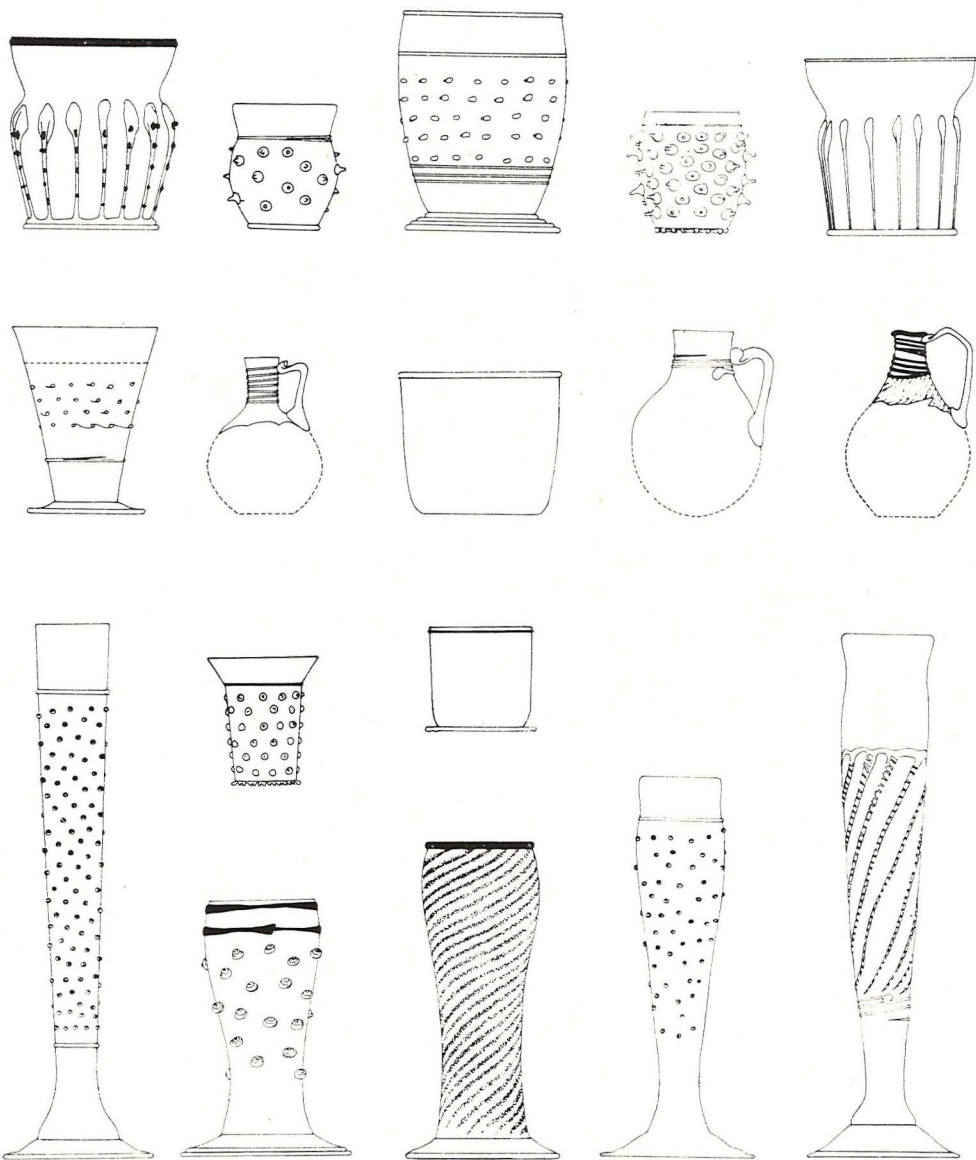
Karlu Hettešovi se zároveň podařilo soustředit porůznu publikované prameny o existenci skláren v zemích koruny české ve 14. a v první polovině 15. století,³ jejichž počet byl později ještě doplněn o lokality další, uvedené v pramenech či zjištěné archeologickými výzkumy ve Sklenařicích a v Počátkách.⁴ Soudíme-li podle místních názvů a pramenných i archeologických dokladů, existovalo v uvedeném období v Čechách deset, na Moravě a Opavsku čtyři, v Kladsku tři a ve Slezsku pět sklářských hutí. Počet, který mohl být ovšem ještě vyšší, než z uvedených údajů předpokládáme, dosáhl jen v samotných Čechách vysokého procenta ve vztahu

k ostatním korunním zemím. Provoz v takovém množství hutí a tedy v takové míře byl nepochybně vyvolán rostoucí poptávkou a s tím související zvýšenou kapacitou výroby. Byla-li však výroba na svou dobu tak rozsáhlá, pak bylo tím nápadnější, že o ní neexistoval dostatek hmotných dokladů.

Nové poznatky vnesly do této problematiky a zároveň i do dějin středověkého skla v Čechách teprve archeologické výzkumy, prováděné jednak Archeologickým ústavem ČSAV, jednak středisky památkové péče i muzei na staveništích v jádru středověké zástavby měst. Díky těmto výzkumům lze či bude možno ujasnit řadu problémů, vztahujících se v širším záběru k někdejšímu osídlení a ke stavební historii zkoumaných areálů obecně. Základní význam však mají přímo pro dějiny středověkého dutého skla, neboť přispěly k novému názoru na jeho vývoj ve 14. a 15. století v Čechách. Tyto nálezy pak vyvolaly také potřebu obírat se i problematikou konzervace, restaurování a rekonstrukce archeologických nálezů skla.

Již při zpracovávání prvního nálezového celku z Plzně – Solní ulice,⁵ bylo jasné, že zevrubné hodnocení nálezů se podaří pouze za předpokladu, že budou zrekonstruovány původní tvary nádob, z nichž střepy pocházely, ať už by rekonstrukci bylo možno uskutečnit slepením střepů či pouze kresebně. Tehdy také se k tomuto úkolu přikročilo s vědomím, že z hlediska dalšího vědecko-výzkumného využití jde o práci, která vyžaduje nadmíru zodpovědného a citlivého přístupu a kritického určení mezí, jejichž překročení by mohlo zvrátit rekonstrukci ve fantazii. Proto také byla vypracována a publikována základní metodika⁶ zaměřená na rekonstrukci tvarů v kresbě, neboť ta musí v každém případě předcházet jakékoliv další práci se střepovým materiálem skla. V mnohých případech také zůstává jediným možným způsobem, podávajícím informaci o někdejším vzhledu nádoby, z níž se zachovaly střepy udávající sice některé potřebné míry, avšak nedovolující sestavit takové celky, které by se daly jakýmkoliv způsobem fixovat. V opačných případech je ovšem snaha nádobu rekonstruovat nejčastěji pomocí křížových skeletů, které napomáhají soudržnosti střepů.⁷ Tato metoda je kromě Uměleckoprůmyslového muzea v Praze používána dnes také v restaurátorské dílně Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody a v Západočeském muzeu v Plzni. Díky oběma způsobům rekonstrukce se podařilo určit takový počet typů středověkého dutého skla, který v podstatě přehodnocuje dosavadní postavení Čech ve vývoji středověkého sklářství v Evropě.

Prvním souborem svého druhu na našem území, a tedy i jakýmsi zkušebním kamenem, bylo sklo ze studny v Plzni – Solní ulici, získané roku 1963 záchranným výzkumem Archeologického ústavu ČSAV, vedeným Bořivojem Nechvátalem.⁸ Soubor byl průvodním keramickým materiálem datován do konce 14. a do průběhu první poloviny 15. století. Po rekonstrukci a odborném zhodnocení zde bylo konstatováno kromě již známých vysokých číší píšťalovitých ještě dalších šest typů skleněných nádob. Po tomto výzkumu následovala řada dalších, při jejichž zpracovávání se některé domněnky vyslovené v souvislosti s prvním plzeňským souborem ověřovaly, doplňovaly či také opravovaly.

Typy českého skla z druhé poloviny 14. a z počátku 15. století (kresba D. Hejdová)

Bohaté nálezy skla byly získány z několika záchranných výzkumů v Plzni, prováděných postupně pracovníky Výstavby kamenouhelných dolů Kladno ve spolupráci se Západočeským muzeem v Plzni od roku 1968.⁹ Jako nález ze Solní ulice pocházejí i tyto vesměs z domů, které patřily příslušníkům střední řemeslnické třídy a jsou datovány spolunalezenou keramikou do průběhu první poloviny 15. století.

Kromě značného počtu píšťalovitých nebo kyjovitých číší s drobnými nálepy a kromě číší s taženými kapkami vyskytují se zde žebrované láhve (typ jako v Solní ulici), kutrolfy, válcová žebrovaná číška a zlomky dalších typů. Pro rozmanitost skleněných nádob měl nesmírnou důležitost výzkum v Kutné Hoře – Hrádku při někdejším královském paláci, který probíhal v letech 1967–1968 a přinesl další zajímavé poznatky, zejména pokud jde o památky skla ze druhé poloviny 14. století; rozšířil tak počet dosud známých typů o dalších šestnáct.¹⁰ Těmto výzkumům předcházely dosud nepublikované nálezy skla z Opavy – Kolářské ulice a z areálu někdejšího královského paláce v Hradci Králové, prováděné opavskou expoziturou Archeologického ústavu ČSAV – pobočka Brno (J. Král, 1960) a Východočeským muzeem v Hradci Králové (V. Vokolek). Pomineme-li pak některé menší nálezy, zaujímají významné místo výsledky výzkumů, prováděných pracovníky Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody, jež poskytly krom bohatých souborů keramiky i jiných zajímavých nálezů také početné soubory skla.

Z výzkumu na staveništi obchodního domu Kotva v Praze 1 – Staré Město byla získána v roce 1971 kolekce snad dosud nejobsáhlejší. Zkoumaný areál se kryl s někdejší komendou řádu německých rytířů, která zde byla situována od druhé poloviny 13. století. V tomto areálu, kde byl výzkumem zjištěn komplex objektů hospodářských budov, kostela sv. Benedikta a konečně i budova samotné komendy, byla na parcele 673/I odkryta také studna, patřící nepochybně k celému komplexu řádu a jím také používaná. Areál komendy sousedil s místem, kde stál na rohu Rybné a Benediktinské ulice dům čp. 692/I, v němž byly v roce 1893 nalezeny obě zmíněné píšťalové číše z Muzea hl. města Prahy. Protože sklo nebylo možno časově rozlišit na základě stratigrafie, jako se to dalo provést u keramiky, je podle Heleny Olmerové nutno držet se rámcového datování do průběhu 14. a počátku 15. století. Horní mez je dána rokem 1420, kdy v bojích mezi Zikmundem a husity opustil řád natrvalo komendu u sv. Benedikta. Tehdy také celý objekt komendy byl pobořen a zanikl.¹¹ Přestože kolekce není dosud detailně zpracována, rozpoznala H. Olmerová, že nejbohatěji jsou zastoupeny dva typy: píšťalová číše – asi na čtyřicet fragmentárních exemplářů – a číše s taženými kapkami větších i menších rozměrů, jichž percentuální zastoupení je ze všech typů největší; soudkovité číši z Kutné Hory se podobají exempláře s trnovitými nálepy. Jako jediný nový typ tu vystupuje číše zřejmě vyšší, zdobená vertikálními natavenými vlákny (zachovány jsou pouze nerekonstruovatelné zlomky).¹²

Velmi obsáhlý soubor dutého skla přinesl také výzkum na staveništi dnešního Prioru Máj na Národní třídě v Praze 1 – Nové Město.¹³ Ve studni domu čp. 61/I bylo nalezeno přes 3 000 zlomků skleněných nádob, z nichž lze určit příslušný typ u 373 částí.¹⁴ Ze zlomků se již podařilo zrekonstruovat řadu nádob a tato práce ještě pokračuje. I tak lze odhadnout, že kromě vysokých píšťalových číší, které tvoří 65 % celého souboru, vyskytují se tu i další typy známé ze souborů objevených dříve v Plzni a Kutné Hoře.¹⁵ Týká se to číší s taženými kapkami (prokazatelně 24 exem-

*Typy českého skla z první poloviny
15. století (kresba D. Hejdová)*

plářů), fragmentů velkých číší se šikmou kanelurou a baňatých lahví se štíhlým hrdlem, foukaných do formy. Zcela ojedinělým exemplářem je pohár s nálepy na kupě a se širokým štípaným límcem oddělujícím kupu od patky.¹⁶ Eva Janská stanoví časové rozmezí pro používání studny do druhé poloviny 14. století a do 15. století, přičemž keramika, koncentrovaná nejvíce v hloubce 320–380 a 650–750 cm, pochází převážně ze 14. století, i když některé poukazují i na století patnácté. Protože pak největší koncentrace skleněných střepů se vyskytovala v hloubce 470–660 a 720–750 cm, lze prakticky totéž časové rozmezí akceptovat i pro sklo. Soubor z Národní třídy je snad nejzajímavějším ze všech ostatních po stránce uplatnění skla v tehdejší společnosti a doplňuje a upřesňuje dosavadní názor.¹⁷ Studna byla na místě, kde stály do roku 1506 tři domy, vzniklé v souvislosti s výstavbou Nového Města pražského a přecházející postupně do vlastnictví řemeslníků různé profese.¹⁸ Podle E. Janské poukazuje nezvyklý rozměr studny na mimořádnou spotřebu vody, což mohlo mít souvislost se sladovnickou výrobou.¹⁹

Dosavadní výzkumy poskytují již v dnešní době natolik materiálu, že lze stanovit určité charakteristické rysy týkající se tvaru i dekoru skleněných nádob, jejich datování, složení skloviny, společenského určení výrobků a konečně i jejich vřazení do kontextu s ostatní sklářskou výrobou v Evropě. S přihlédnutím k výše uvedeným faktům je možno tyto poznatky shrnout do několika bodů:

1. *Rekonstrukcí* za pomoci lepení a fixování na skelety nebo za pomoci kresby, korigované eventuálně výpočty, podařilo se až dosud stanovit na třicet tvarů nádob, v nichž výrazně převažují číše; v menším počtu se vyskytují také lahve a konvičky. Z číší zastupují největší procento vysoké číše píšťalové a kyjovité, dále pak široké číše s miskovitým okrajem. Spolu s řadou ostatních typů, představovaných dosud

menším počtem, jedním exemplářem či také pouze zlomky nedovolujícími plnou rekonstrukci, dokládají tyto nádoby, že byly vyráběny pro poměrně velký obsah tekutiny (1 – 1½ litru). Je pravděpodobné, že tak často se vyskytující tvary velkých nádob sledovaly požadavky zákazníků, kteří byli v Čechách nepochybně především konzumenty piva. V porovnání s nádobami jiných evropských oblastí lze právě toto vytknout jako určité specifikum, které M. Wenzel charakterizuje přímo jako výstřednost.²⁰

2. Valná převaha *dekoru* byla prováděna natavováním, ať šlo o drobné, nevýrazné či plastické nálepy, ať šlo o nálepy velké a výrazně vystupující či zase vytahované do hrotu, ať šlo o velké kapky vytažené ve svislá žebérka, která byla mnohdy navíc zdobena drobnými krupičkami; objevuje se i zdobení obtáčením spirálovým vláknem. Způsob dekoru technikou natavování byl v Čechách bezpochyby velice běžný, zatímco technika foukání nebo předfukování do formy se uplatňovala podstatně méně. Jen vzácně pak se objeví nádoba hladká, nezdobená.

3. Přestože *datování* některých nálezů z jímek a studní nelze blíže precizovat, můžeme obecně stanovit počáteční fázi výroby u řady typů již do druhé poloviny 14. století. Mnohé z nich jsou totiž zobrazeny jednak na nástěnných malbách emauzského kláštera v Praze a na malbách schodiště na Karlštejně, jednak v iluminovaných rukopisech z konce 14. století.²¹ Protože výroba nepochybně předcházela zobrazení, možno konstatovat, že největší tvůrčí vzmach v tomto odvětví sklářské výroby spadá ještě do doby lucemburské, kdy čeští skláři rozvinuli své schopnosti, zkušenosti a zručnost, aby vytvořili celou řadu zcela nových typů skleněných nádob, které v té době nemají v cizině analogií.

4. *Sklovina* je vždy slabě nazelenalá nebo nažloutlá; při dekoru bývá někdy použito modrého kobaltového skla, zejména pro vlákna a drobné nálepy. Analýzami skloviny – pokud byly provedeny – se zjistilo složení vápenato-draselného skla s poměrně vysokým obsahem vápna.²² I toto složení je velice příznačné pro sklo českého původu.

5. Podle výsledků výzkumu E. Janské z Národní třídy v Praze 1 – Nové Město, je zjevné, že sklo se ke konci 14. století nepoužívalo toliko v prostředí vládnoucí třídy, jak by tomu napovídaly nálezy skla z Kutné Hory, Hradce Králové a z areálu komendy německých rytířů v Praze, nýbrž že se objevovalo i ve vybavení řemeslnických rodin. Totéž potvrzují i nálezy dutého skla z Plzně, datovaného zčásti do konce 14. století, ale valnou převahou do první poloviny 15. století, nalezené ve studnách a jímkách výhradně řemeslnických okrsků. To ovšem svědčí o překvapivě vysoké kulturní i existenční úrovni životního prostředí řemeslnických kruhů té doby, neboť sklo tehdy nebylo zdaleka ještě běžným, a tedy také ne levným artiklem. Něco obdobného konstatoval a označil také za hodné povšimnutí S. Schütte při zpracovávání výzkumu v Göttingen, kde nálezy skla z 15. století patřily k inventáři domů sociální vrstvy středních kupeckých rodin.²³ Podobně tomu bylo i v Lübecku, kde se rovněž objevují skla importovaná snad z Čech. Zde šlo ovšem o hansovní město s majetnými patricijskými rodinami.²⁴

Díky archeologickým výzkumům v městských areálech se tedy pozvolna skládá mozaika o středověkém skle v Čechách a doplňuje se tak mezera v dějinách českého sklářství. Ukázalo se, že světová proslulost, kterou si tento obor vydobyl v období baroka, měla svou – byť skromnější – dobu již v době vlády Lucemburků. Dnes je již v zahraniční literatuře zaváděn pojem „středověkého českého skla“, vyjadřující určité specifikum v porovnání s jinými oblastmi evropské sklářské výroby,²⁵ a to právě v těch rysech, které zde byly zdůrazněny. Přesto však nepokládáme naše dosavadní poznatky za konečné a nepochybujeme o tom, že budoucnost přinese jejich další a další prohloubení.

Je zásluhou těch institucí, které projevují pochopení pro nutnost průzkumu stavebních v historických městských jádrech, i oněch, které se podílejí na zpracování nálezů skla, jejich konzervování, restaurování a rekonstruování, že naše studium o dějinách uměleckých řemesel se může obohatit o další, a to významné vědomosti. Doufejme, že nové výzkumy rozšíří, eventuálně zkorrigují naše dosavadní závěry.

POZNÁMKY

¹ Rademacher, F.: Die deutschen Gläser im Mittelalters. Berlin 1933.

² Hetteš, K.: Středověké skleněné číše z Benediktinské ulice v Praze. Umění 7, 1959, s. 44–49.

³ Hetteš, K.: On the Origin of the St. Vitus Mosaic in Prague. Czechoslovak Glass Review 13, 1958, příloha.

⁴ Nekuda, V.: Středověká sklářská pec v Počátkách, okres Pelhřimov. Časopis Moravského muzea 46, 1961, s. 77–80. – Hejdová, D.: Archeologický výzkum sklářské hutě ve Sklenařicích, okres Semily. ARS VITRARIA 1, 1967, s. 13–26. – Hejdová, D.–Nechvátal, B.: Late 14 th-to Mid-15 th-Century Medieval Glass from a Well in Plzeň, Western Bohemia. Journal of Glass Studies 12, 1970, s. 98–99.

⁵ Hejdová, D.–Nechvátal, B.: Studie o středověkém skle v Čechách. Památky archeologické 58, 1967–2, s. 433–498.

⁶ Brožová, J.: Der Massbegriff in mittelalterlichen Glas unter besonderer Berücksichtigung des böhmischen Glases, in: Glasrevue 28, 1973–4, s. 12–17. – Hejdová, D.–Řezníčková, M.: Beitrag zur Methodik der Rekonstruktion mittelalterlichen Gläsergefäße, tamtéž, s. 3–7. – Hejdová, D.–Řezníčková, M.: Příspěvek k metodice rekonstruování středověkých skleněných nádob. Památková péče 34, 1974, s. 137–143.

⁷ Brožová, J.–Řezníčková, M.: Skleněná číše ze Sezimova Ústí a její rekonstrukce. Památková péče 26, 1966, s. 19–24.

⁸ Srv. pozn. 5.

⁹ Frýda, F.: Středověké sklo v západních Čechách. Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie II. Plzeň 1979.

¹⁰ Lehečková, E.: Nové nálezy středověkého skla z Kutné Hory. Památky archeologické 66, 1975–2, s. 450–485.

¹¹ Olmerová, H.: Der Fund mittelalterlichen Glases in der Prager Altstadt. Glasrevue 32, 1977 č. 5, s. 24–27. Ječný, H.–Olmerová, H.: Praha 1 – Staré Město (kostel a komenda sv. Benedikta). Pražský sborník historický 8, 1973, s. 221–222.

¹² Olmerová, H.: Glasrevue 32, 1977–5, s. 26.

¹³ Janská, E.: K nálezům středověkých studní. Staletá Praha 8, 1977, s. 165–196. – Janská, E.–

Olmerová, H.: Praha 1 – Nové Město (nároží Národní třídy a Spálené ulice). Pražský sborník historický 10, 1977, s. 206–209.

¹⁴ Tento počet ovšem nelze brát jako směrodatný pro stanovení počtu nalezených nádob, protože některé fragmenty mohou pocházet z jedné a téže nádoby.

¹⁵ Janská, E.: Staletá Praha 8, 1977, s. 188–189.

¹⁶ Janská, E.: l. c., s. 188–191.

¹⁷ Hejdová, D.–Nechvátal, B.: Památky archeologické 58, 1967–2, s. 490.

¹⁸ Janská, E.: Staletá Praha 8, 1977, s. 172.

¹⁹ Mezi majiteli sice nejsou uváděni sladovníci, podle E. Janské však nelze vyloučit, že některý z obyvatel domů, jichž profese není zaznamenána, mohl toto řemeslo vykonávat. Napovídala by tomu okolnost, že v bezprostřední blízkosti studny byly nalezeny dvě hvozdové pece, které by takovou výrobu mohly doložit. – Janská, E.: Staletá Praha 8, 1977, s. 174.

²⁰ Wenzel, M.: A Reconsideration of Bosnian Medieval Glass, in: Journal of Glass Studies 19, 1977, s. 74.

²¹ Hejdová, D.: Types of Medieval Glass Vessels in Bohemia, in: Journal of Glass Studies 17, 1975, s. 142–150.

²² Jen v několika málo případech byla zjištěna sklovina jiného složení, lišící se zároveň i barvou skla. Tyto exempláře poukazují k cizímu původu a byly záměrně v textu tohoto článku, který se soustřeďuje jen na sklo vysloveně domácího původu, pominuty.

²³ Schütte, S.: Mittelalterliches Glas aus Göttingen. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 4, 1976, s. 112 a 116. Schütte pokládá některé z těchto skel za import z Čech.

²⁴ Neugebauer, W.: Mittelalterliche und jüngere Glasfunde bei den Ausgrabungen in der Hansastadt Lübeck. VIIe Congrès Internationale du Verre. Comptes rendus II, 235. Bruxelles 1965.

²⁵ Wenzel, M.: JGS 19, 1977, Passim.